

УДК 008.001

В.С. МІСЮК

Білорусь, Бересть, УНПС «Берегиня»

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ ГРУПИ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ

Одною з актуальних проблем сучасної науки є дослідження етнолінгвістичних груп Західного Полісся. Місцева регіональна культура до недавнього виділялася багатим фольклором, зберігала багато архаїчних рис і форм натурального господарства, але за останні сто років ситуація значно змінилася. Під впливом інтенсивних процесів індустріалізації, урбанізації, поширення масової культури і подібних явищ окремі норми традиційної культури трансформувалися, зменшили свій вплив і, частково, зникли.

При досить багатій літературі про історію і культуру Західного Полісся етнолінгвістична типологія регіональної культури лишається слабо розробленою. В працях дослідника західнополіського діалекту, мовознавця Григорія Аркушина багато згадок різних етніконів і пов'язаного з ними польового матеріалу, але етнолінгвістичні групи не були окремим предметом його досліджень. Локальні етнічні групи Західного Полісся і етнічна самосвідомість населення регіону досліджувалися етносологом Юзефом Обрембським, діалектологом Федором Климчуком. Нажаль, в праці першого з них географічні межі локальних груп визначені тільки частково, оскільки він зосередився на дослідженні культури жителів заволжених територій [28]. Другий дослідник звернув увагу перш за все на етнікони, які об'єднують носіїв західнополіських говірок [15; 16]. Хоча праці цих вчених основне джерело цієї статті, по-за їх увагою лишився внутрішній поділ більшої частини регіону. В комплексному фольклорно-етнографічному дослідженні «Традыцыйная мастацкая культура беларусаў. Брэсцкае Палессе» локальні етнографічні групи згадані двічі: в короткій інформації про діяльність Юзефа Обрембського [21, с. 15] і як копія [21, с. 11] одного з попередніх текстів автора статті У. Цітова [22, с. 287]. У енциклопедичних виданнях інформація про локальні етнічні групи дуже обмежена. В Енциклопедії етнографії Білорусі згадані три західнополіських етнолінгвістичних групи (гетаки, гідуні, сакуни) [23, с. 378]. В Енциклопедії українознавства, в статтях присвячених Поліссю і Підляшшю,

задана група гідунів [10, с. 2174] і, як виняток, розміщена розвернута характеристика групи хмаків [10, с. 2085].

В створенні типології локальних етнічних груп мова грає важливу роль. Дослідження мови як одної з основних ознак культури має тривалу історію. Під впливом цієї позиції на IV Міжнародному статистичному конгресі, який відбувся в Лондоні в 1860 р., мову населення визнано основним критерієм етнічної приналежності. Прихильники семіотичного підходу справедливо вважають культуру знаковою системою, а вербальну комунікацію одним з її яскравих проявів. Тісний зв'язок мови і культури також сприяв виникненню і поширенню терміну лінгвакультура. Культурний антрополог Едвард Холл взагалі вважає культуру і комунікацію синонімами.

Представники традиційної культури передають особливості мови сусідів за допомогою: повтору слів з характерними рисами типу «хадзі-брадзі» (у відношенні до носіїв південно-західного діалекту білоруської мови) або «мули-були» (у відношенні до носіїв західнополіських говірок), складанок типу «ваприк двари випар», індивідуальних прізвиськ з нехарактерною для місцевої говірки вимовою типу «Жето», «Роблю» [4, с. 17] і етніконів. Відомий дослідник тувірських говірок Петро Бузук вважав, що існування чисельних етніконів викликано тим, що мова дуже зручний і помітний критерій: «з тої причини навіть сам народ створює такі назви як цакуни, сакуни, етауци або гесікі, гецикі, кагоканне і т.п.» [27, с. 249]. Зафіксовано чимало назв локальних західнополіських груп, утворених від екстралінгвістичних явищ: 1) регіонального центру – пинчуки, більчуки, столинці, логішинці і др.; 2) гідроніму – застирці, стоходці і др.; 3) позиції відносно помітного географічного об'єкту – порічуки, порічане [27, с. 207], зарічани [27, с. 266, 271–272], зарічуки [27, с. 213–214, 231, 270], загородці, підгородці [27, с. 213–214, 270], осередці [27, с. 213, 270]; 4) аграрних та геоботанічних характеристик території – полюхи, заполюхівці [27, с. 271–272], пшеничники [27, с. 272], багнуки [27, с. 272], поліщуки [27, с. 208], корчі [27, с. 272], лищі-крилачі; 5) особливостей побуту – чорняки [27, с. 271–272]; 6) соціального статусу – королівці [27, с. 271]. Майже кожна з них асоціюється також з набором характерних особливостей мови місцевого населення. До прикладу, Зигмунту Корибутяку описав територію, яку займають «алекаючі (про алекал нижче – В.М.) лищі з українською і хахлацкою свідомістю» [27, с. 213].

Переселенців з Західного Полісся в Литві (с. Айренай – 2 і Гейсишкес – 2 Дукштской апілінкі), Польщі (с. Бялкув, Слубський повіт Любуського воеводства [28, с. 181, 185]), Росії (с. Новоберезово Аромашевського району Тюменської області, с. Вакорино Казанського району Тюменської області) з огляду на їх мову сусіди звать *хахли*. Самі переселенці, які опинилися після 1945 р. в Любуському воеводстві Польщі, звали свою мову хахлацкою. Інформатор з с. Яголки Кобринського повіту 1928 р.н. казав: «Така хахлацка мова була на селі» [25, с. 172]. По словах колишнього жителя містечка Логішин Пинського повіту 1934 р.н.: «Така була мова, так звана, ми її називали хахлацка» [25, с. 173]. Хоча С. Желехівський вважав, що хахлацка мовна ідентичність

поширилося серед жителів Західного Полісся, а саме в Радинському повіті, під впливом російського війська і адміністрації, серед досліджених переселенців хахлацьку мову декларували не тільки переселенці з території колишньої Російської імперії, але і з території колишньої Австро-Угорщини (Тернопільського і Станіславівського воєводств) [25, с. 172].

По інформації В. Гурного, в міжвоєнний період жителі Білського повіту Люблинського воєводства називали свою мову хахлацькою [17, с. 354]. Подібна ситуація на території сусіднього Володавського повіту, інформатори з якого про місцеву мову кажуть: «говорилисьми, мувілі по-хахлацку, о, по-хахлацку» [2, с. 35], «така уопше хахлацкая мова» [2, с. 97], «ми (розмовляємо – В.М.) отако по-хохлацькому» [2, с. 51]. Аналогічна ситуація в південно-східних повітах Підляського воєводства: «якая наша мова, якась хахлацька така чия якая» (Єльонка Гайнівський повіт) [2, с. 237] «хахлацька кажут» (Тофіловіц Гайнівський повіт) [2, с. 299], «колісь казалі хахлацка» (Курашево Більськ-Підляський повіт) [2, с. 365], «по-хохольську десь» (Райки Більськ-Підляський повіт) [2, с. 337], «по-хахлацкі» (Зубово Більськ-Підляський повіт) [2, с. 439]. Подібні відповіді дають жителі інших північних районів Західного Полісся: «у нас, баче, мішаний хахлацкій» (Поріччя Пинського району) [1, с. 247].

Носії західнополіських говірок звертають увагу що основною причиною, по якій їх зачисляють до цієї групи – їх мова. За оцінкою місцевого жителя в Клейниках Гайнівського повіту розмовляють «по-хахлацьку, (бо – В.М.) часом звут нас хахли» [2, с. 389]. Інформатор з с.Озерськ колишнього Столинського повіту пояснював так: «Они нас лічать хохли, потому що у нас неучони язюк» [27, с. 227]. В розмові про мову жителя с.Поріччя, Пинського району: «я ніколи в Луїніци робила, чи в Мікашевічах, як дівчиною була, то там мене всьо время хахлухію звали» [1, с. 247]. По інформації Ф. Климчука, північні сусіди називають хахлами носіїв західнополіських говірок [16]. Для інформатора з Великої Гаті мова виступає основним критерієм оцінки етнічної ситуації: «Лід Пинськ – хахли, то уже там Волинь, Україна, одно: а але, а Бігмі, а де ідеш» [27, с. 216]. Соціолог Юзеф Обрембський зафіксував здвож північної межі «поділ не литвинські і нелитвинські (хахлацькі) групи з огляду на вимову» [27, с. 224]. Він же пояснює, що хохлами називають представників усіх груп на південь від згаданої лінії, незалежно від їх внутрішньої неоднорідності [27, с. 107]. Таким чином, етнічний «білорусько-український кордон, так як його визначає місцеве населення, покривається з внутрішнім поділом Полісся на литвинські і нелитвинські групи» [27, с. 109].

Оскільки назва хахли (хахлаки) [6, с. 580] екзотонізм з відповідей видно, що інформатори часто не розуміють її етимології, не вміють відмінювати, сумніваються в правильності звучання, сприймають як запозичення: «Хахла, нас називають хахлами. А шо то значить слово хахли? То я не знаю» (Полічна, Гайнівський повіт) [2, с. 195]; «нас колісь називалі хахламі» (Версток, Гайнівський повіт) [2, с. 229]; «може, нас називають хохлами» (Кнориди Більськ-Підляський повіт) [2, с. 311]. Екзотоніми як на Західному Поліссі, так і в інших східнослов'янських регіонах [8, с. 199] сприймаються переважно негативно, тому в словникових статтях їх

зв'язання пояснюється за допомогою окреслень «зневажливе» [16, с. 421] і «прізвисько» [16, с. 3, 86, 88, 421, 423, 580]. Це стосується як недрегіональних етніконів, таких як хакли, так і локальних.

В центральній частині північної межі Західного Полісся виділяється група *гідуні* [16, с. 88; 21, с. 40]: «Мне говорат, шо я гедунка» (Соболи, Березовський район) [1, с. 133], «туда, пуд Кобрин, то там якомсь кажут по-гідунски» (Кобиловка, Пружанський район) [1, с. 21]. Етимологія назви непрозора. Дуже імовірною, з огляду на поширеність в регіоні такого типу етніконів, її походження від фонетичної риси мови, т.зв. «гикання» – твердості задньоязичних в сполученнях ги, ки, хи (гидко, хитрий, кисле) або «декання» – непалаталізованих чи твердих передньоязичних д, т (ходить). «Тверда» вимова – основна характерна риса гідунів. В Березовському районі записана складанка про «деканя», якою дражнили місцевих жителів сусіди з Івацевичького району [1, с. 149]. Досить імовірно, що етнікон гідуні виник в наслідок метамези і є перекрученою назвою групи *декали* [17, с. 282], зафіксованої в середині ХІХ ст. М. Бобровським.

Для представників традиційної культури, з притаманним їй етноцентризмом, норми власної мови еталонні. Тому тверда вимова, яка характерна для більшості етнолінгвістичних груп Західного Полісся перетворилася у критерій оцінки «чистоти мови»: «Кожна група вважає свою мову (говірку) за найправильнішу. Чуже – смішне. Досить виразно відзначається кордон литвинсько-гідунський. Всі говірки на південь (на південь від засягу але) вважають правильними, хоча й різними. На північ од але – говірки смішні» [27, с. 273–274].

Оскільки в українських говірках ствердіння відбувалося поступово, на території Центрального або Житомирського Полісся існують великі території де передньоязичні д, т, н, л вимовляються м'яко. Ця риса поширена в периферійних говірках Карпат, Західного Полісся. Розвиток мови призводить до того, що ареал поширення архаїчних рис, колись спільних для сусідніх слов'янських мов, повільно зменшується. Цьому процесу сприяють локальні форми койне, які використовують для порозуміння носії різних типів говірок. Саме тому у частини представників даної групи спостерігається: «Замилування інноваціями, погарда до давньої мови. На тому тлі українізація мови: диспалаталізація в містечках, поява але замість але, коли замість колі і т.п.» [27, с. 273]. Популярність мовних інновацій пов'язано з тим, що у більшості випадків, їх супроводжує поширення прогресивних технологій, форм соціальних відносин. Архаїчні елементи легше зберігаються на порівняно невеликих, ізольованих територіях. Культура загалом і мова зокрема явища динамічні, а цінність виявлених в ході змін ареалів в тому, що вони дають можливість визначити направленість і інтенсивність процесів, виділити зони і мікрозони, ядро і периферію, особливості колонізації регіону, території родоплемінних груп і т.п.

М'яка або тверда вимова л перед етимологічним *е [26, с. 39] в протиставному сполучнику [9, с. 38] відповідно дозволяє інформаторам розділити сусідів на дві групи: *алекачі* [6, с. 3] і *алекачі* [19, с. 36]. Якщо перші належать до представників центральної групи говірок, типових «гідунів», другі – архаїчного типу. Відповідно з вимовою західнополіськими алекалами підрядного

сполучника коли їх також називають *колікачі*. Ця назва відокремлює носії західнополіських говірок від акаючих поніманських говірок, з якими перп стикаються на північному заході.

Якщо не враховувати історію мови м'яка вимова д, т, н, л може виглядат запозиченнями. Через те, що мова західнополіських *колікачів* м'яка, і ти наближена до поніманських або турівських говірок, південні сусіди часо називають їх литвинами, хоча, як вже відзначалося, нехарактерна мові Західног Полісся палаталізація т, д, за якою переважно виділяють групу литвинів, у ни відсутня. Самі *колікачі* литвинами послідовно звать своїх північно-східни сусідів. Одним першим на звернув на це увагу Зигмунт Корибутяк, яки зафіксував усвідомлення місцевими жителями межі західнополіських поніманських говірок селам, які безпосередньо до неї примикають: «Те, що м вважали за максимальну подвійну діалектологічну межу литвини-гідуну пересунулося далеко на північ як межа литвини-поліщуки». Таку ж ситуацію н стику основних і периферійних типів говірок описав Ю. Обрембський південному Погоринні: «...жителі стирського Поріччя а також сіл над Стубло виділяють на сході окремі групи сіл, жителів яких їх південно-західні сусіди звать литвинами або литваками, або також як алекачі, *колікачі*, *колікуці*, *колібчичі* аб *колібанікі*. Ці групи виділяються – на що вказує сама назва – перш за все н підставі особливостей мови, а саме тої м'якості вимови, яку ми спостерігали гетунів (робилі, ходилі, але, колі)» [27, с. 269]. Перед тим як звернутись до груп гетунів, яку Обрембський помилково прирівняв до алекачів-*колікачів* варт згадати інші групи, які разом з м'якою вимовою л зберігли інші архаїчні риси.

Одна з груп в Корницький парафії Костянтинівського повіту Сідлецько губернії мала назву *штокали* [17, с. 283]. Група, яка заселяє західну частині межиріччя Бугу і Нарева отримала свою назву від форми займенника што В словнику прізвицьк Г. Аркушина зустрічається індивідуальне прізвицьк Штокал [20, с. 332]. На території Північного Підляшшя її представників таког називають *штокмани* [20, с. 332]: «Там є такіі деревні в нас називаю поштокманські ... вже називаєм *штокмани* – то вже ходіті, робіті» (Єльонк Гайнівський повіт) [2, с. 239]; «ми всьо називаємо, то *штокмани* такіі. Вже в її мова не такая» (Полічна про Грабовці) [2, с. 203]; «Ну туди *штокмани* уже іначіі акцент мают. Ну ходіті там, в нас робіті – там робіті, а ми робіті – кажем твердо» (Вітово Гайнівський повіт) [2, с. 273]; «В нас що – там што. Визьміте, всьо іначеі говорат. *Штокмани*» (Тофіловці Гайнівський повіт) [2, с. 299].

Одна з найбільш відомих у етнографічній літературі західнополіськї етнолінгвістичних груп – *хмаки* [20, с. 205]. Вона займала компактну територік на південному заході регіону. Її назва утворена від форма дієслова множини минулого часу першої особи з закінченням – *хмо* [3, с. 129]. На думк діалектолога Михала Лесіва ця морфологічна прикмета свідчить про те живу прикмету староукраїнської мови, спільну з тенденцією в польський мов [17, с. 361]. В він також навів складанку про говірку цієї групи.

Типологічно і географічно близька до хмаків група *смички* [17, с. 283]. Її мові характерна форма дієслова множини минулого часу першої особи з закінченням *смо*. В ХХ ст. група була представлена острівними говірками.

Дисперсне розселення характеризує володавсько-щацьку групу *микуни*. В. Шимановський: «Форми майбутнього часу на му, меш і т.д. настільки рідкі, що Любеньських селян (з с. Любень) сусіди називають *микунами*» [17, с. 284]. Очевидно, мова йде про архаїчну форму дієслова. Складанку про жителів шацького с. Пульмо, які також використовували нескладену форму дієслова майбутнього часу, приводить Г. Аркушин [5, с. 74].

Одною з характерних особливостей говірок східної частини Західного Полісся є архаїчна форма множини особового займенник другої особи (*вите, вига, вете, віете, віте*). До того ж вона зустрічається тільки в говірках Західного Полісся [3, с. 110, 112]. Ця порівняно слабо досліджена і картографована з'ява поширена на великій території від Турійська до Нарєва. Описуючи внутрішній поділ регіону, Ю.Обремський згадує про групу яка використовую цю форму займенника: «На перший план виходять такі формальні особливості, як відмінності одягу і говірки. На тій підставі у окрему етнічну групу виділяють на північному заході так званих *витекачів*, тобто жителів території яка тягнеться до Маневич і Ковеля, яких поза іншими, різнорідними рисами, характеризує використання займенника *вите* або *вете* на місці місцевого *ви* або *ве*» [27, с. 269]. При тому, І. Ігнатюк справедливо звертає увагу на те, що західнополіський займенник *вите* вживається одночасно з формою займенника *ви* [12, с. 26]. Г.Аркушин зафіксував складанку про *витекачів* в яновському с. Стрельно [5, с. 74]. В с. Човниці Ківерцівського р-ну зафіксоване індивідуальне прізвисько *Віте* [19, с. 196].

Північно східно частину Західного Полісся займає група, яка використовую указівний займенник *гето* [3, с. 112] – *гетуни* (гетали, гетачки) [6, с. 86]. «Населення, яке населяє Прислуччя і території, що лежать на північ від Карачунського Болота виділяють тубільці в окрему групу, яку зовуть Гетуни, Гецяки і Гепаки. ...Границя проходить тут од Карачунського Болота на Степань, який знаходиться ще на території позагетунській, звідти повертає на північ в напрямку на Володимирець» [27, с. 267]. По сусідству з цією територією зафіксовані індивідуальні прізвиська *Гетик* (Залаззя Любешівського р-ну), *Гетник* (Липно Ківерцівського р-ну) і *Гето* (с. Озеро Ківерцівського р-ну) [19, с. 238–239]. Ю. Обремським описує цю групу наступним чином: «Дуже важливою рисою, яку піднімають до рівня основного критерію розрізнення, є їх говірка. Те, що південні сусіди Гетунів постійно підкреслюють, то їх «чудний розговор», а саме протеза наголошеного *е*, отже вимова *гето* замість *ето*, від якої то риси створене місцеве прізвисько *Гетуни*, а також м'якість вимови таких комбінацій, як *робилі, ходилі і, нарешті, іді*. На підставі того, що було вище згадане, легко зорієнтуватися, що з усіх тих рис, тільки риси мови і одягу (точніше крою і оздоблення свитки) відповідають суттєвим об'єктивним територіальним відмінностям. Гетуни визнаючи наявність формальних різниць між строем,

вимовою і т.п. особливостями місцевих звичаїв, які властиві їх південним сусідам не приймають поділу на Волинців і Гетунів-Поліщуків» [27, с. 269].

Завдяки етнографічним дослідженням на території сусідніх регіон дослідники виділили групу *сакуни* [27, с. 249; 23]. Її назва утворена від форм зворотного дієслова з закінченням на –са [3, с. 120–121]. Група займає велику територію в басейні рік Ясельда, Пина, Горинь, Прип'ять.

Етнічна культура Західного Полісся має строкату структуру, одним з основних елементів якої є етнолінгвістичні групи. Центральну частину регіону зони ядра, займає група яку гідуні-алекали. Друга велика група колікалі алекали займає західну, північну і східну периферію регіону. Весь регіон розділений між західною групою витекачів і східною групою сакунів, вплив яких частково накладаються одне на одне. Північно-східну частину Західного Полісся займають гетаки. В регіоні побутує багато складанок про різні особливості місцевих говірок, але тільки невелика частина з них пов'язана етніконами, які використовує місцеве населення. Описаний поділ тільки частково співпадає з межами конкретних говірок і мікрозон, виділені діалектологом Ф. Климчуком [13].

1. Аркушин, Г. Голоси з Берестейщини / Г. Аркушин. – Луцьк : ВН ім. Л. Українки, 2012. – 536 с.
2. Аркушин, Г. Голоси з Підляшшя / Г. Аркушин. – Луцьк : ВНУ ім. Л. Українки 2007. – 536 с.
3. Аркушин, Г. Л. Західнополіська діалектологія / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : ВН ім. Л. Українки, 2012. – 256 с.
4. Аркушин, Г. Силенська говірка / Г. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 1996. – 168 с.
5. Аркушин, Г. Сказав як два зв'язав / Г. Аркушин. – Люблин-Луцьк: Polski towarzystwo ludoznawcze, 2003. – 177 с.
6. Аркушин, Г. Словник західнополіських говірок / Г. Аркушин. – Вид. 2-ге. Луцьк, 2016. – XXIV + 648 с.
7. Атлас української мови. Т. 2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – Київ : Наук. думка, 1988. – 520 с.
8. Горленко, В. До проблеми вивчення етнографічної групи українців “литвини” В. Горленко // Полісся: мова, культура, історія : матеріали міжнар. конф. – Київ, 1996. С. 194–199.
9. Дьялекталагічны атлас беларускай мовы. – Мінск : Выд-ва Акад. навук БССР 1963. – 353 с.
10. Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ-П). – Париж : Нью Йорк, 1970. – Т. 6. – С. 2000–2400.
11. Закревська, Я. Кризь призму лінгвістичної географії / Я. Закревська / Пам'ятки України. – 2002. – № 3–4. – С. 31–32.
12. Ігнатюк, І. Українські говірки Південного Підляшшя / І. Ігнатюк. – Люблин 2013. – 108 с.
13. Клімчук, Ф. Д. Гаворки Заходняга Полесся: Фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук. Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 128 с.
14. Клімчук, Ф. Д. Следы исторических границ в современном диалектном ландшафте Полесся / Ф. Д. Клімчук // Полесье и этногенез славян : предварит. материалы и тез. конф. – Минск : Наука, 1983. – С. 31–32.

15. Климчук, Ф. Д. Этническая структура населения Брестской области / Ф. Д. Климчук // Право и этнос : междунар. симпозиум. – М., 1991. – С. 150–160.
16. Климчук, Ф. Д. Этногеографические представления полешуков (Западное Полесье до 1939 г.) / Ф. Д. Климчук // Полесье и этногенез славян : предварит. материалы и тез. конф. – М. : Наука, 1983. – С. 39–40.
17. Лесів, М. Українські говірки Польщі / М. Лесів. – Варшава : Укр. арх., 1997. – 492 с.
18. Сербов, И. А. Белорусы-сакуны : крат. этногр. очерк / И. А. Сербов. – Петроград : Тип. Импер. Акад. наук, 1915. – 180 с.
19. Словник прізвиськ північно-західної України. Т. 1 / упоряд. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2009. – 412 с.
20. Словник прізвиськ північно-західної України. Т. 3 / упоряд. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2009. – 364 с.
21. Традиційная мастацкая культура беларусаў. У 6 т. Т. 4. Брэсцкае Палессе. У 2 кн. Кн. 1. – Мінск : Выш. шк., 2008. – 559 с.
22. Цітоў, В. С. Народная спадчына: Матэрыяльная культура ў лакальна-тыпалагэаграфічнай разнастайнасці. – Мінск : Навука і тэхніка, 1994. – 300 с.
23. Этнаграфія Беларусі : энцыклапедыя. – Мінск : БелСЭ, 1989. – 575 с.
24. Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny. – Wrocław : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1980. – 230 s.
25. Augustyniak-Żmuda Gabriela, Badania terenowe w regionie lubuskim. Mowa przesiedleńców z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej // Studia wschodniosłowiańskie. – 2015. – Т. 15. – S. 169–186.
26. Kuraszkiewicz, W. Tendencje białoruskie i ukraińskie w gwarach Puszczy Białowieskiej / W. Kuraszkiewicz // Acta Baltico-Slavica. – 1964. – № 1. – S. 247–257.
27. Obrebski, J. Polesie / J. Obrebski. – Warszawa : Oficyna naukowa, 2007. – 574 s.
28. Zielińska, A. Mowa pogranicza. Studium o językach i tożsamości w regionie lubuskim / A. Zielińska. – Warszawa : Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2013. – 447 s.